

PAPP KLÁRA

A Csáky–Jósika házaspár kapcsolatai levelezésük tükrében¹

A két család

Több mint egy évtizeden keresztül foglalkoztam a Csákyak erdélyi ágának történetével, amelynek iratanyagát jelentős részben a Jósika család hitbizományi ágának levéltára őrzi. Ez az irategyüttes eredetileg az Erdélyi Múzeum levéltárának része volt, amelyet Jakó Zsigmond áldozatos tevékenysége révén volt képes az erdélyi tudós társadalom megőrizni, de amely az ötvenes években a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága gyűjteményébe került.²

A Csáky–Jósika házaspár levelezésének vizsgálata ehhez a korábbi kutatáshoz szorosan kapcsolható, amelynek során évekkel ezelőtt az erdélyi Csákyak egyik meghatározó tagjának, Csáky Kata grófnőnek terjedelmes levelezését már módom volt a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tenni.³

A házaspár nőtagja, Csáky Rozália a fenti grófnő unokája, azaz annak a Csáky erdélyi ágának a leányágához tartozik, amely 1742-ben, Csáky Imre halálával alakult ki, s amelyben Csáky Zsigmond kolozsi főispán lányai: Borbála és Kata, az ő gyermekeik (Haller János, illetve Bethlen Rozália), valamint unokáik kaptak szerepet. Csáky Imre volt az erdélyi Csákyak utolsó férfinakja, ezért a 18. század további évtizedeiben a család magyarországi ágával a lányok és családjaik pereskedtek a birtokokért, s ők vállalták az uradalmak irányítását, tőlük indultak el a birtokok bevételeinek növelésére tett kísérletek, s ugyancsak ők lehettek a birtokok gyarapítói is. Ennek a leányágnak egyik jelentős képviselője Csáky Rozália (1784–1850), aki a család magyarországi ágához tartozó Csáky János és Bethlen Rozália rövid, de viharos házasságából született legfiatalabb gyermek volt.

A házaspár férfitagja, egy felvilágosult szellemiségű kolozsi főispán, Jósika Antal fia, Jósika János (1778–1843), aki a 19. század első harmadában igen komoly karriert futott be Erdélyben, amelynek csúcspontja az 1822 után betöltött fő kormánybiztos elnökség volt. (Jósika 1803-ban számfeletti táblabíró,

¹ A tanulmány az OTKA K 83521 számú pályázata keretében készült. A 19. Szabolcs-szatmárberegi Nemzetközi Levéltári Napok konferenciáján Nyíregyházán, 2012. szeptember 27-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

² A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (a továbbiakban ROL KmIg)

³ „Minden örömöm elegyes volt bánattal.” Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: PAPP Klára. Debrecen, 2006. 408. (továbbiakban PAPP, 2006.)

1812-től Hunyad vármegye főispánja, 1816-től főkormányshéki – guberniumi – tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormányshék alelnöke, majd elnöke lett.) A fiatal Jósika báró 1802-ben vette feleségül a 18. századi Erdély erős női arisztokrata egyéniségei közé tartozó Csáky Kata grófnő unokáját, Csáky Rozáliát. A házaspárnak kilenc megszületett gyermekéből három még gyermekkorban meghalt, közülük hat azonban megérte a felnőttkort, három fiú (Samu, Lajos és János) s három lány (Antónia, Josepha, Druzsina),⁴ akik közül elsősorban a három fiú tevékenységéről olvashatunk a korabeli Erdély történetét vizsgáló munkákban.

A házaspár levelezése alapján részleteiben rajzolódnak ki az első évek, hiszen mindketten gyakran írtak szüleiknek, testvéreiknek, s a távollétek idején egymásnak is. Jósika János és Rozália is gyakran levelezett a két anyóssal (illetve anyával) Jósika Antalné Teleki Mária Jozefával,⁵ vagy Bethlen Rozáliával, s egymással is. Ugyancsak sok levelet váltottak testvéreikkel, Jósika Borbálával (Birivel) és Csáky Józseffel (Pepivel), illetve Teleki Jozefa folyamatosan levelezett Biri férjével, Kálnoky Jánossal. Fennmaradt a Jósika fiúk levelezése is, de jelenlegi vizsgálatunknak most az nem képezi tárgyát. Természetesen a családon belüli levelezésen kívül fennmaradtak a gazdálkodás szempontjából fontos levélben adott utasítások a gazdasági tiszteknek, vagy azok jelentései, feljegyzései a birtokosoknak, s a családtagok külső kapcsolatait jelző levélváltások is, amelyeknek egy része Erdélyen, sőt Magyarországon kívüli területekre, Bécsre, Párizsra mutat.

A gyermeknevelésen és a családi problémákon túl a 18. század végének, 19. század első évtizedeinek társas kapcsolatai is jól kirajzolódnak, s kapunk értékelhető jelzéseket a két ember jellemének formálódásáról is. Mivel ugyanazon időszakból az általuk és a nekik írott levelekkel is rendelkezünk, azonos események megítélését, értékelését van lehetőségünk értelmezni, ugyanakkor

⁴ Jósika János és Csáky Rozália fiai: Sámuel (1805–1860), Lajos (1807–1891) és János. A lányok közül Antóniát és Josephát említi Csáky Rozália gyászjelentése (ők tehát a felnőttkort elért lányok voltak, Josepha már hamarabb elhunyt, mint anyja, 1836. augusztus 21-én, mint „egy kislányt világra hozó édesanya”). Druzsina neve egy 1822. június 28-án, Bécsből írott levélben szerepelt: „Kis Drusinát ölelem.” 1824. november 2-i levelében az utóirat: „Jankót csókolom”. Uo. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a ROL Kmlg kezelésében, Jósika család hitbizományi levéltára (a továbbiakban Jósika hitb. It.) No. 552. Három gyermekük meghalt – Katica 1803-ban, majd Antal hatévesen 1810-ben, Rozália háromévesen, 1811-ben –, őket a kolozsvári jezsuita templomba temették. Sas Péter: A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai. *Lymbus, Magyarágtudományi Közlemények*, 2007. (a továbbiakban Sas, 2007.) 168., 171.

⁵ A családi genealógia szerint Teleki Mária Jozefa 1749-ben született, s Kolozsvárt 1815. április 7-én hunyt el, 1775-ben kötött házasságot branyicskai Jósika Antallal, aki 1745-ben született, s 1803. január 16-án halt meg. <http://genealogy.euweb.cz/hung/teleki2.html> (2010. 03. 17.)

a levelezésből nyert értesülések szembesíthetők a családi levéltárból származó egyéb iratokkal is.

Jósika János 1802-ben vette el Csáky Rozáliát, akivel előbb Kolozsváron, majd hosszabb ideig szolgálata helyén, Marosvásárhelyen laktak, illetve a Jósika családi birtokon, Branyicskán, Budatelkén, vagy Rozália anyjának lakhelyein, Cegén és Almáson, vagy a feleségnek átengedett Csáky birtokon, Buzán tartózkodtak. 1812. október 4-én Rozália a Dévára költözésről tudósítja anyját: „Immár Dévára kiköltöztünk, s innét nem is mozdulunk, a házak meglehetősen melegek...”

A kolozsvári házat még Csáky Kata grófnő vásárolta 1775-ben „a piacznak napnyugati során” Rhédey Mihály és Jósika Mózes házai szomszédságában, amihez 1780-ban megvette a szomszédos Ábrahám Ábrahám kereskedő házat is. 1828-ban egy emeletet Jósika János építtetett a közös házra, amelynek homlokzatán a Csáky Rozália által készíttetett két bronz oroszlán között a Jósika címert találjuk.⁶

A házaspár családi címereinek felhasználásával készítették azt a családi pecsétet, amelyet levelezésük során is használtak. Így a Jósikák oroszlános címerállata mellett a törökkel vívott küzdelemben vállalt szerepre utaló levágott fej – a Csáky címerből – is szerepel a közös pecséten, amelyen a Csáky rangemelésre utaló grófi korona is ott látható. Egyértelműen kimutatható viszont, hogy Jósika János a saját családi címerét mutató pecsétet is használt, amelyen – a család bárói rangemelésének megfelelően – természetesen csak az ötágú bárói korona szerepelt.

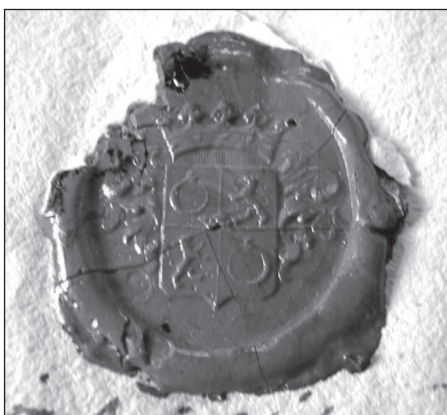

A Jósika és a Csáky családi címerek

⁶ PAPP Klára: Az erdélyi Csákyak. Erdélyi Tudományos Füzetek, 273. Kolozsvár, 2011. 186–187.

A házaspár közös pecsétje a leveleken

Jósika János saját pecsétje

A házasságkötésről

Házasságuk a két fiatal szeretetén nyugodott, ám Csáky Rozália anyja, Bethlen Rozália magatartása a jól induló kapcsolatot majdnem megakadályozta.

A megismerkedés nem okozott különösebb nehézséget, hiszen a kolozsvári városközpontban a két család háza egymás mellett állott. Gyermekkorában Rozáliát anyja, Bethlen Rozália a nagyanyjához, Csáky Katához adta, hogy nagyobb rész a nagyapja, Bethlen Miklós erdélyi kincstartó által megszerzett küküllővári kastélyban vagy a buzai kúriában nevelkedjen. A mélyen vallásos,

de kiváló gyakorlati érzékkel bíró, jól gazdálkodó Csáky Kata grófnő unokáitól komoly tanulást és hasznos foglalatosságokat kívánt.

Rozália Csáky Kata 1794-ben bekövetkezett halála után már biztosan anyjával lakott.⁷ Ezért több időt töltött Kolozsvárt, de feltételezhetően a bécsi rokonságnál (nagyapjának testvére, Bethlen Gábor Khevenhüller Jozefát vette feleségül) is megfordulhatott. Jellemének formálódására minden bizonnyal nagy hatással volt nagyanyja, anyjával viszont éppen fiatal lányként került konfliktusba. Bethlen Rozália ugyanis – Jósika Antalnak az első férjével, Csáky Jánossal való jó kapcsolata miatt – nem támogatta egyértelműen a korábbi években felvetődött s akkor még általa is elfogadhatónak vélt tervet, hogy a fiatal Jósika János vehesse el a lányát.⁸

A kor szabályai szerinti leánykérésre 1801-ben került sor. Jósika Antal leveleiben úgy írt Bethlen Rozáliának, hogy igen bölcsen az asszony nevelését is nagyon megdicsérte: „a mi kedves fiunkat tegye Nagyságod kisasszonyával boldoggá. Részünkről bizonyosan soha teendő lépését meg nem fogja bánni, mert mind én, mind feleségem éppen olyan atyai s anyai szeretettel fogjuk szeretni s ölelni, mint tulajdon gyermekünket és soha köztük semmi külömséget nem teszünk, el lévén hitetve az iránt, hogy Nagyságod derék nevelése által egy okos anya, jó háztartó asszony, férjének igaz barátja leszen.”⁹

Egy szenvedélyes és megbántódottságot tükröző levélváltás után második férjének, Wass Sámuelnek állásfoglalása és Jósika Antal nyugodt tárgyilagossága végül meggyőzte Bethlen Rozáliát, hogy a házasság mindkét családnak előnyös, s ezért nem tehetnek gyermekeik boldogulása ellen.¹⁰ Jósika Antal őszintén leírta neki, hogy aggodalma alaptalan, hiszen Csáky Jánossal – szélsőséges viselkedése miatt – már évekkal ezelőtt teljesen megszakította kapcsolatait, sőt az eltávolodásnak éppen a Bethlen grófnő iránti tisztelet volt az egyik

⁷ 1794 márciusában azonban még biztosan nagyanyjával volt, mert a 10-én írott levélben így szól a híradás: „Rosali vagy két nap köhögött, de már jobban vagyon.” Az öreg grófnő utolsó levele március 22-én, Küküllővárt kelt, mivel már nem tudott járni, feltehetően az előző, hely megjelölése nélküli levelet is onnan küldte.

⁸ Bethlen Rozália férje, a felvidéki ághoz tartozó Csáky János, kolozsi főispánként Jósika Antal elődje volt a főispáni székben. Az asszony már a nyolcvanas években kezdeményezte a válást a felvidéki birtokra visszaköltözött férjétől, amit a kilencvenes évek közepére pápai jóváhagyással ért el. Ekkor kötött második házasságot a református Wass Sámuellel. PAPP, 2006. 36.

⁹ Jósika hitb. lt. No. 146.

¹⁰ A házasságkötést megelőző levélváltást s annak következményeit „Az erdélyi Csákyak” című könyvemben (Debrecen, 2011.) bővebben tárgyalom. Bethlen Rozália fiának, Józsefnek házassági tervét sem támogatta, aki 1813-ban Bánffy György gubernátor árva unokáját, Rhédey Teréziát vette feleségül. Két gyermekük megszületése s nagyapja 1822-ben bekövetkezett halála után azonban az asszony elhagyta férjét, mással élt, sőt már 1826-ban válást is kezdeményezett. Jósika hitb. lt. No. 640.

oka: „némely helyt válaszába Nagyságod ellen kikölt, erre én néki olyan választ írtam, hogy felejtette velem többet correspondálni...”¹¹

1802. június 26-án Rozália a házasságkötéskor megkapta anyjától a Doboka vármegyei buzai birtokot, a hozzá tartozó feketelaki, bálványosváraljai, pecsét-szegi és budatelki portiókkal és a mócsi szénafüvel. A hozományba kapott ékszerek, asztali eszközök és ruhák (74 tétel) hozzávetőleges értéke 10 414 Rft volt. A hozományba kapott értékekről készített jegyzéket – minden további konfliktus elkerülésére – Bethlen Rozália a következő szöveggel íratta alá a lányával: „Hogy ezeket az anyám öngyógyása grátiájából kezemhez vettem, bizonyítom ezen írásommal: Csáky Rozália”.¹²

A hozomány jegyzéke hasznos például szolgálhat arra, hogy a levelezés, amely a tanulmány megírásának alapja, nagyon fontos forrása a személyes történelem és a családok története kutatásának, de egyedül a levelezésre alapozva más, a személyes közléseket igazoló források bevonása nélkül egy-egy család történetét nem lehetne megírni, egy személyiség tetteinek – a valóságoshoz még közelítő – megítélését sem tudnánk elvégezni.

Bethlen Rozália grófnő a két fiatal házasságkötése után igyekezett megbékélni apósával, Jósika Antallal és annak feleségével is. 1803 szeptemberében például egy lovat ajánlott Jósikánénak, amelyiket az ura, Wass Sámuel „...eladóvá tette, ha magadnak akarod tartani, 40 aranyért által engedi, mástól 60-at kérne érte... néked, minden fősvénysége mellett is, ócsóbban aggya, csak kérek, válaszolj iránta, mi a tetszésed, mert mások is kéri, de az elsőség a tiéd.”¹³ A magát „éltes szolgálód”-nak író Rozália asszony a rá jellemző fanyar humorral fejezte ki örömét szeptember végén azért, hogy Teleki grófnő egészsége szerencsésen helyreállt, hiszen „a veled született életre valóság is már erejében visszajött és az lóról el nem felejtkeztél.”¹⁴ Jósika Antal 1803-ban meghalt, ezért a kapcsolat ápolása özvegyére maradt.

Úgy tűnik, a két anya, széki Teleki Mária Jozefa (1749–1815) és Bethlen Rozália (1754–1826) a gesztusok ellenére sem tudott igazán közel kerülni egymáshoz. Különösen az unokák ügyében voltak egymással kapcsolatban ellenérzések, hiszen mindketten részt akartak venni nevelésükben, különösen Bethlen

¹¹ Jósika hitb. lt. No. 146.

¹² A dokumentum elejére felírták: „Anno 1802 Die 26-a Juny férjhez adtam Rozália leányomat, adtam véle ezeket...” Jósika hitb. lt. No. 408.

¹³ Jósika hitb. lt. No. 146. Bethlen Rozália levele Cegéről, 1803. szeptember 31-én Budatelkére.

¹⁴ Uo. No. 146. A dátum elmosódott, Cegéről küldött levele.

Rozália igyekezett minden eszközzel befolyásolni a fiatalokat, s a fiúkat otthon tartózkodásai idején magához venni.¹⁵

A személyes történetnek a családi levelezésen kívül nélkülözhetetlen dokumentumai a fennmaradt rajzok, festmények is. A történetírásnak vannak adóságai ezen ábrázolások értelmezésében, értékelésében. Többnyire illusztrációként alkalmazzuk őket, holott fontos kiegészítést nyújthatnak egy-egy személyiség jellemrajzához, sőt olyan tulajdonságokra hívhatják fel figyelmünket, amely nélkülözhetetlen mozzanatok a jellem teljességéhez. Ennek egyik példája lehet a férjet, Jósika Jánost – aki az 1842. évi erdélyi országgyűlést követően halt meg, tehát már betegeskedett – bemutató képünk, amelyet Szathmári Pap Károly feltehetően otthonában, egy karosszékből, kardjával rajzolt le, így nem azt az energikus, határozott férfit láthatjuk, aki a vizsgált levelek keletkezésének idején még fiatalember volt, hanem egy beteg, kissé megtört öregembert.

*Jósika János királyi biztos*¹⁶

A házaspár nőtagjáról, Csáky Rozáliáról sokáig nem sikerült semmiféle ábrázolást találnom. Hosszas keresés után csak egy dokumentum igazolta, hogy

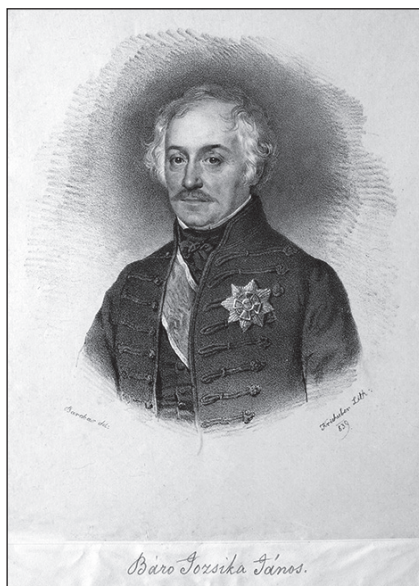
¹⁵ Bethlen Rozália, különösen férje halála után elég sokat utazott, s többször tartózkodott rokonainál Bécsben. Második férjét, Wass Sámuel 1806-ban vesztette el. Jósika hitb. It. No. 146.

¹⁶ SZATHMÁRI PAP Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka, 1842. Közzéteszi Murádin Jenő. Budapest, 2008. (a továbbiakban SZATHMÁRI PAP, 1842.) 46–47.

természetesen Csáky Rozáliáról is készült festmény, amelyet Kelemen Lajos még látott, s a Petrichevich–Horváth család hagyatékának részeként egy leltárban közölt is. Eszerint Kolozsváron az Unitárius Egyházközség Levéltárába került, ahol a képjegyzék szerinti 24. számú kép a dolgozószoba falán függött: „Br. Jósika Jánosné gróf Csáky Rozália. Magyaros ruhás vízfestmény, mélyített, széles, belül tojássoros, aranyozott rámában.”¹⁷ A kép ma nincs a leltárban jelölt helyen, felkutatása a jövő feladata.

**Baró Jósika Jánosné
gróf Csáky Rozália**

Baró Jósika János

A tanulmány írása közben különleges segítséget kaptam Molnár Lehel levéltárostól, aki az általam keresett festménynek nem akadt nyomára, de a Pászortútz 1925-ös Almanachban rábukkant egy reprodukcióra, amelynek eredeti-je ott található a levéltár gyűjteményében. Sőt a házaspár mindkét tagjáról van

¹⁷ A levéltári dolgozószoba falán ott függött még egy vízfestmény Csáky Józsefné Rhédey Teréziáról is (1834), valamint báró Jósika Jankóról (Rozália kisebbik fiáról) egy törökös ruhás olajfestmény, a levéltár bejáró előszobájában pedig egy Csáky Józsefet (1820) ábrázoló olajkép. Sas Péter Kelemen Lajos kiadatlan munkáiból címmel közölt írása mellett: Az Unitárius Egyházközség levéltárában ideiglenes letétként őrzött báró Petrichevich–Horváth családi képek jegyzéke. Múvelődés, 2011. 10. sz. 17–18.

egy időben készült könyvomat (litográfia) Barabás Miklós rajzáról.¹⁸ A Pákei Lajos hagyatékában fennmaradt két nyomatot egy lapra kasírozták fel, mindkét kép eredeti rajza 1839-ben készült.

Rozália nagyanyjáról és anyjáról egyaránt készült egy-egy olajkép, amely mindkettőjüket öntudatos arisztokrata hölgynek ábrázolja.

Csáky Kata
grófnő (1726–1794)

Bethlen Rozália
(1754–1826) 1783-ban¹⁹

Ugyancsak ismerünk egy festményt Jósika Antóniáról, Rozália lányáról, aki Bornemissza János felesége lett.

¹⁸ Az „Erdélyi nagyszonyaink szociális jelentősége” című írást gr. Bethlen Györgyné tette közze a Pásztortűz 1925-ös Almanachban (34–45.). A Csáky Rozáliáról készült reprodukció a 41. oldalon, nagyanyjáról, Csáky Katáról készült litográfia a 39. oldalon található, ahol a kép alatti megjegyzésből kiderült, hogy a az eredeti Jósika Samuné tulajdona volt. (Kelemen Lajos: Branyicskai özv. báró Jósika Samuné. Keleti Újság, 1940. 26. sz. 2.) Az Almanach online változata: <http://mek.oszk.hu/11500/11596/11596.pdf> (2014. 02. 12.) A képek jelzete: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Pákei Lajos hagyaték. VII. B.- XVIII. Köszönöm Dáné Veronkának, hogy segítségre volt a képek megtalálásában, és Molnár Lehel levéltárosnak, a tényleges megtalálónak, aki értesített a képek lelőhelyéről, sőt a róluk készült fotót is rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ A Nemzeti Portrétár Alapítvány portréadatbázisából.

*Csáky Rozália és Jósika János lánya, Jósika Antónia 1846-ban*²⁰

Jósika Samu (1805–1860)

Jósika Lajos (1807–1891)

A festményeket, rajzokat tanulmányozva megalapozottan lehetett azt állítani, hogy Csáky Rozália rokonaihoz hasonlóan vonzó és szép fiatal hölgy volt, akinek okos érvelését, belső értékeit levelei is megmutatják..

²⁰ Uo.

A család férfitagjairól, így a házaspár fiairól is készített könyvmatokat az 1842. évi erdélyi országgyűlés alatt Szathmári Pap Károly, amelyet az elmúlt években albumba rendezve adtak ki.²¹

Jósika Antal 1803-ban halt meg. Fia 1804 januárjában részt vett Kolozsváron az új főispán beiktatásán, s igen vegyes érzésekkel teli tudósítást küldött róla az anyjának. Nagyon jól esett neki, hogy Cserei a hosszú oratióban „szegény atyámat ugyan megdicsérte és Haller Józsefnek, mint követésre méltó példát elejébe tette”, amit igyekezett megköszönni neki. De magát a főispáni beiktatást, az installációt cifraságnak tartotta. Kritikát ugyan inkább azért fogalmazott meg, mert kevés embert hívtak, akik a szűk helyen mozogni is alig tudtak, de az asztalokkal, mondván „elég szépek voltak”, és a bállal mégis elégedett volt.²²

A családon belüli levelezés állandó témakörei: az egészségi állapot, betegségek és a gyógyítás

A betegség és a halál a 18. századi családok életében nagy gondot okozott, s megnehezítette a hozzátartozók életét is. Csáky Kata grófnő – Rozália nagyanyja, akinél gyermekkorában nevelkedett – két férjét is eltemette, s igen nehezen viselte el kedves unokájának, a kis Katicának elvesztését, aki 1791-ben himlőben lelte halálát. Második férjéhez, Bethlen Miklóshoz 1780-ban, egy évvel a halála előtt a híres kolozsvári orvost, Pataki Sámuel akarták Küküllővárra kivitetni.²³ Az orvosnak egy későbbi leveléből azonban az derült ki, hogy akkor csak „távgyógyítást” végzett, vagyis Csáky Kata betegségleírása alapján küldött neki orvosságot. Ezért 1781-ben arra kérte a hozzá forduló Bethlen Rozáliát, hogy az apja jöjjön el hozzá személyesen Kolozsvárra, hogy megvizsgálhassa.²⁴

Csáky Rozália Jósika Jánosné igyekezett jó viszonyt tartani anyjával, Bethlen Rozáliával, aki második férjével, a református Wass Sámuellel élt házasságban.

²¹ SZATHMÁRI PAP, 1842. Jósika Lajos Torda vármegyei főispán 68–69., Jósika Sámuel császári és királyi aranykulcsos tanácsos 86–87.

²² Jósika hitb. lt. No. 146. 1804. január 21-i levél Kolozsvárról.

²³ Pataki Sámuel (1731–1804), ezen a néven a második orvos a családban. 1759-től oktatott a kolozsvári református kollégiumban, majd az Orvos-sebészeti tanintézetben. 1780-tól Kolozsvár vármegye tisztii főorvosa lett. PATAKI Jenő: Pataki Sámuel (secundus). Orvosi Szemle, 1928. No. 4. 14. A kolozsvári orvosképzésről bővebben MAIZNER János: A kolozsvári Orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlatja 1775–1782. Kolozsvár, 1890. Apja, Pataki Sámuel (1692–1766) a Teleki grófok pártfogoltja, s 1743-tól Kolozsvár városi orvosa volt. Pataki Jenő (1857–1944): Egy kolozsvári orvos-dinasztia: a Patakiak. In: Uő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Budapest, 2004. <http://mek.oszk.hu/05400/05413/> (2008. 09. 20.)

²⁴ Jósika hitb. lt. No. 552. 1781. április 4-én Kolozsvárról küldött levél.

A meglehetősen önfejtő és magát igen nagyra értékelő előkelő hölgy nem volt a legjobb egészségi állapotban. 1803. május 13-án, pénteken éjjel például azért kellett az ifjú házasoknak Cegén maradniuk, mert az asszony rosszul lett, ezért kénytelenek voltak Szamosújvárra küldetni orvosság után. Sem mostohaapja, sem testvére, Csáky József nem voltak otthon, ezért nem lehetett a beteget egyedül hagyni.²⁵

1803 májusában, anyósa betegségekor Rozália már túl volt egy érvágáson, „frissen vagyok” – tudatta feleségéről Jósika az anyjával. Később is gyakran írt neki asszonya gyengélkedéséről, így pl. 1804. december 31-én is, amikor kiderült, hogy felesége miatt maradt Vásárhelyen, de az is, hogy sógora, Csáky József a karácsonyt náluk töltötte. A Kolozsvárra készülő Pepi feledékeny természetéről jóindulatú megjegyzésben emlékezett meg, jelezve anyjának, hogy azért nem érkeztek meg hozzá időben a hírek, mert az „csendessége szerint a levelet az asztalon felejtette nállam”.²⁶

Jósika János ugyancsak gyakran aggódott anyja, Teleki Jozefa egészségéért, ezért – mivel az utóbbi időben több alkalommal is rosszul lett – figyelmeztette: ügyeljen jobban magára, majd azt tanácsolta neki, hogy „a templomba ne járjon édesanyám, most tavasszal hidegek”, s az orvosságokat is szedje rendszeresen. De Jósika azt is észrevette, hogy a hozzá küldött szekérrel valami baj van, „meg kell a vaspántot szorítani, mert úgy jár nagyságod, mint szegény Ferencz bátyám”.²⁷

Amikor 1804 májusában „Jankó” hidegleléssel és torokfájással feküdt Kolozsváron, Rozálián volt a sor, hogy Teleki grófnőnek írjon, s a közeli látogatás ígéretével megnyugtassa őt. A gondos előrelátás és a pontos tervezés is tetten érhető abban, ahogyan a férje felgyógyulása utáni várható útirányukat jelezte: másnap Buzára mennek, s onnan visszatérve „egyenesen sietünk nagyságod kezei csókolására”.²⁸ Az özvegy hírek, pletykák iránti igényét is kielégítette, amikor leírta neki a bánatában majd megbolonduló Wesselényi István esetét, akinek Bethlen Pepi visszaadta a gyűrűt. Rozália szimpátiája Wesselényié volt, akit igen „emberséges embernek” tekintett, ezzel szemben értetlenségét fejezte ki, hogy a lány lépése egyedüli okaként csak azt nevezte meg: „a nagy szeretetiért és utána való járásáért unta meg”. Személyes álláspontját saját, harmonikus házassága nézőpontjából értékelve fogalmazta meg, utalva rá, hogy a

²⁵ Jósika hitb. lt. No. 146. Jósika János levele anyjához, 1803. május 14-én, szombat.

²⁶ Uo. Jósika János levele Buzáról anyjának, 1804. december 31.

²⁷ Uo. Jósika János levele anyjához, é. n. A „Ferenc bátyám” valószínűleg Teleki Ferencre utal, nem világos, mi történt vele.

²⁸ Jósika hitb. lt. No. 146. Csáky Rozália levele Kolozsvárról 1804. május 12-én Teleki Jozefának.

városban mások is okulhatnak majd a szerinte rossz példán: „most talán olyan férjet vár, aki nem fogja magát olyan erősen ölni érette, azt könnyen is talál”.

1803 októberében, Branyicskáról írta meg az ifjú férj anyjának a családi tragédiát, első kislányának, Katicának halálát.²⁹ A hideglelésben megbetegedett gyermeket „négy napi, felette terhes betegsége” során három doktor is gyógyította – ami a korban a szülők feltűnő gondosságára utalt –, akik „mindent elpróbáltak, lehetetlen volt rajta segíteni, utoljára... sírni kezdte és abban meg is holt.³⁰ 1804-ben aztán megszületett első fiuk, akit nagyapja után Antalnak kereszteltek.³¹

Mivel Rozália 1804-ben testvérével, Józseffel együtt találkozott apjával, Csáky Jánossal, ezért történt, hogy bár szeptemberben Rozália azt kapta hírről anyósától, hogy a „kis fiúnk Istennek hála frissen vagyon”, mégis arra kérte, hogy addig viseljen gondot a gyermekre, amíg őt anyja, Bethlen Rozália el nem viszi Marosvásárhelyre, Kováts doktorhoz. A szülők bizonyosan az első kislány szomorú halála miatt döntöttek úgy, hogy inkább annál az orvosnál hagyják, akiben teljesen megbíznak: „hijába beszélnek, parancsolnak néki, ő nem sokat hajt rá, hanem úgy bánik a gyermekkel, amint a legjobb”.³² A megfogalmazás utalt arra a családon belüli konfliktusra is, miszerint Antit Rozália anyja szerette volna magához venni, de mivel „teli van mindenfelé még a környékbe a scarlát”, a szülők azt kérték tőle, hogy vigye egyenesen Vásárhelyre, a gyermeket, „sohult sem mulasson”.³³ Rozália Károlyba való elutazásuk idejére egyik szolgájának feleségét küldte el a kisleánnyal, „András feleségét, aki igen jó asszony, bé küldem... ott is mind mellette lesz, a még én vissza nem jövek”. Különös gondoskodással nyomatékosan kérte azt is, hogy a dajka ne sírjon vagy mérgeződjön, amikor a gyerekekkel van, mert „éppen úgy árt véle a gyermeknek, mintha a gyermek maga sírna”. A kisleánnyal iránti aggodás már két nap múlva újabb levelet íratott vele, amelyben azt kérte anyósától, hogy férje hűgával, Birivel íratasson „akármilyen kurta levelet nagyságtok jól létéről”, hogy azt

²⁹ A gyermekről eddig a családi genealógiák sem tudtak, korábbi tanulmányomban még magam is csak nyolc gyermekük születéséről tudtam, így azonban beigazolódtott, hogy a fiatalasszonynak három elsőként megszületett gyermeke meghalt.

³⁰ Uo. Az 1803. október 3-án küldött levélben Jósika apjának halálára is utalt: „Az Istennek szent tetszése újra is csapását érezte az én házamnál...”. A csecsemő feltehetően Csáky Kata, a nagymama emlékére kapta a Katica nevet, de Rozália nővérét, Katicát, akit gyermekkorában a himlő vitt el, szintén a névadók között lehet említeni.

³¹ Uo. Jósika Jánosnak 1804. október 31-én Buzáról küldött levele.

³² Jósika hitb. lt. No. 146. Csáky Rozália levele Almásról 1804. szeptember 17-én.

³³ Uo. Rozália kérte anyósát, ne nehezteljen rá az anyja bántó viselkedése miatt.

elējük küldhesse, s ők – másnap már indulván – a visszaútban Almáson minél előbb olvashassák.³⁴

Rozália 1805 januárjában nagy örömmel tudósította anyósát, hogy Antit „fenn ülve kaptam, olyan gangasan, mint egy kisasszonyt... sőt már kezdi mondani: papa”.³⁵ A gyermek sorsa iránti további aggodás okát is felfedte Teleki Jozefának: hiába fordítottak 30 forintot bérleményük kifestésére és még 40 forintot a konyha kemencéjének felrakására, a gazda csak Szent György-napig adja ki a házát, így teljesen bizonytalan, hol húzzák majd meg magukat, „szegény kicsi fiamnak még ki tudja milyen hideg házba kell nyomorogni”.

A kicsi Anti később is sokszor betegeskedett. 1805-ben már Marosvásárhelyről Rozália azért dicsérte anyósának Kováts doktort, mert éjjel-nappal ment hozzájuk, s neki köszönhetik a fulladásból „jobbán lételét”.³⁶ 1805 májusában Anti Kolozsvárt volt a nagyanyjánál. Rozália egy papucsot küldött a gyermeknek, amely ugyan „kicsit nagy, de jobb, mintsem kurta legyen”.³⁷ A kisfiú 1806-ban már járt, tehát kétéves forma lehetett.³⁸ 1808 szeptemberében Jósika ismét Anti torokfájásáról tudósította anyját, a kisfiú tehát továbbra is gyenge és beteges lehetett.³⁹

Rozália 1806. augusztusi levelében már a második fiúról, Samuról is (született 1805. július 7-én) írt anyósának, majd 1807-ben Lajos nevű újabb kisfiúnak adott életet, s 1809-ben a család egy kislánnyal gyarapodott, akit anyja nevére, Rozáliának kereszteltek.⁴⁰ Anti azonban hatévesen, 1810-ben halt meg, s 1811-ben, hároméves korában második kislányukat is elveszítették.⁴¹

Teleki Jozefa éjszaka „2 és 3 között” küldött egy József nevű szolgájával lányának, Birinek orvosságot, amikor az gyomorfájásra panaszkodott. Férje,

³⁴ Uo. 1804. szeptember 19-én, Nagykárolyból írott levél. Biri a Borbála becézett neve. Rozália anyósa elnézését kérte a csúnya írásért, de csak valami „szörnyű rossz író eszköz” akadt a kezébe, s azért is magyarázkodott, hogy nem a férje, hanem ő maga a levélíró. Jósika János ugyanis úgy megvágta a kezét, hogy „a pennát nem foghatja”. A kastélyt és a szép kertet atyjával és bátyjával, Pepivel (Józseffel) már megnézték, s még aznap tovább szándékoztak utazni. Az úti célról azonban semmi említés nem történt a levélben – mivel arról a család mindent tudott –, hiszen az Csáky Antal lányának esküvője volt.

³⁵ Uo. Rozália levele 1805. január 21-én.

³⁶ Uo. Csáky Rozália 1805. február 13-án küldött levele. A kisfiú később is betegeskedett, 1808 szeptemberében pl. torokfájása volt.

³⁷ Uo. No. 146. Csáky Rozália 1805. május 12-i levele Vásárhelyről Kolozsvárra.

³⁸ Uo. Jósika János 1806. február 28-i levele Buzáról.

³⁹ Uo. Jósika János levele anyjának Kolozsvárról 1808. szeptember 12-én.

⁴⁰ SZATHMÁRI PAP, 1842. Jósika Lajos: 68–69. , Jósika Samu: 86–87.

⁴¹ Jósika hitb. It. No. 146. Csáky Rozália 1806. augusztus 9-én Branyicskáról küldött levele.

A gyermekek sírfeliratait közli SAS Péter: A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai. <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/10sas.pdf> (2008. 09. 20.)

Kálnoky János azért is tartóztatta egy napig a szolgát, hogy anyósát feleségének szinte óráról órára javuló állapotáról pontosan tudósítsa. Ugyanakkor azonban kérte, hogy küldjön nekik bort, s ugyancsak „a borvizes üvegekben lévő aszu szőlő bort is Aniska által kiadatni ne terheltessek. Úgy az majorságom tartására, ha nagyságod egynehány véka alá való törökbúzáat is méltóztassék küldeni, nagy gratiával venném, nem különben egy kevés murkot is, mert az itt való mind elfogyott.”⁴²

Rozália fejfájásai, a kisebb rosszullétek, a gyermekszüléssel járó félelmek és fájdalmak, később is elég gyakran előfordultak. Amikor 1825-ben Jósika János – mint a Csáky leányág megbízottja – a család birtokügyeit intézni Bécsbe és Pozsonyba utazott, felesége a betegsége miatt nem utazott utána, holott testvérével, Csáky Józseffel biztonságban érkezhettek volna a megbeszélésekre. Mivel anyósa még arról számolt be neki, hogy Rozália készülődik a Bécsbe utazáshoz, a férj saját szavai szerint a betegség miatti otthonmaradás híre „a legnagyobb nyughatatlanságot okozta nálam”. Jósika – saját bevallása szerint – azért esett kétségbe az ellentmondás miatt, mert ha az asszony szeptember 20-án elindult volna, akármilyen lassan halad, már meg kellett volna érkeznie, ezért küldte neki szeptember 25-én aggódó sorait, s már a hazautazásról gondolkodott.⁴³ Tervei szerint október elején elszabadulhatna Pozsonyból, ahol az illendőség miatt még néhány napig maradnia kell, hazafelé Esztergom felé utazna, majd Pesten Bujanovics Lukáccsal, a felvidéki Csáky-ág megbízottjával folytatna egy-két napig megbeszéléseket, s akkor már a hónap közepén Branyicskán lehetne.⁴⁴

Jósika János őszinte vallomása feleségéhez 1826-ban, egy fürdőkúra gyötrődései közepette született meg, amikor Rozália levelére válaszolt, egyúttal fel is mentve magát a lelkiismeret furdalás alól: „Az Isten álgyon meg érette fiam, ha huszonnégy esztendeje sorsoddal meg vagy elégedve. Tiszta a lelkem, hogy javadnál néked, s gyermekeimnek nem akartam egyebet. Ha az eszközökben hibáztam, nem az akarat, az emberi gyarlóság volt az oka. A jó Isten tudgya, meddig lészünk edgyütt, de a sírba is ezt a vigasztalást viszem, s bár ezzel érdemelhessek jó cselekedetet többeket.”⁴⁵

⁴² Jósika hitb. lt. No. 141. A levélről hiányzik a dátum.

⁴³ Jósika hitb. lt. No. 415. Anyósa, Bethlen Rozália levelére azonnal fogadott még két szobát, hogy legyen jó szállása feleségének. Uo. Jósika szeptember 20-án kelt levele Csáky Rozáliának: „Bár fiam, jöhetnél fel Pozsonyban, gondolhatod, hogy nyitott karommal ölelnélek, szívemből.”

⁴⁴ Bujanovics a felvidéki ág teljhatalmú megbízottja volt, aki az uradalmak irányításán túl a birtokügyekkel is foglalkozott. Nagyméretű olajképe a lőcsei történeti múzeumban látható.

⁴⁵ Jósika hitb. lt. No. 415.

A gyermeknevelés, a neveltetés hasonlóságai és eltérései a rokon családokban

Csáky Kata grófnő környezetében az unokákkal (az 1791-ben himlőben meghalt Katicával, Pepivel, majd Rosalival) nevelők foglalkoztak, akik németül és franciául, de magyarul is írni és olvasni tanították őket. 1785 októberében már a legkisebb lány, Rozália neve is feltűnt a grófnőnek lányához küldött levelében: „A gyermekek frissen vannak Istennek hála, Katica gyakran kérdi, mikor jüsz vissza, kis Rosáli is kérdi: Vo isz di kláni Mama...”⁴⁶ A levelezésből ítélve a grófnő a lányokat bevezette a hímzés rejtelmibe, s az olvasás és a gyakori levélírás fontosságára is példát adott számukra, sőt el is várta tőlük, hogy szüleiknek s a család ismerőseinek írjanak.⁴⁷

Csáky Józsefet, Pepit Kolozsváron iskoláztatták, a lányok további iskolába küldéséről azonban nem maradtak források. Cserey Farkas Jósika Jánosról úgy tudta, hogy „Ez oskoláit itt [Kolozsvárt] végezte, azután Bécsbe az udvari Cancellarian practisalt, onnan le jövéen, utazni ment Olasz országba...” Kazinczy Ferenc is szimpatizált vele és családjával, hiszen úgy értesült: apja, Jósika Antal kolozsi főispán a magyar színjátszást támogatta, János pedig „...egy magyar nyelvű erdélyi újság kiadásán fáradozott”.⁴⁸

A családi levelezés teljes mértékben alátámasztja az értesüléseket. 1792-ben Jósika János Kolozsváron tanult, innen tudósította apját az új rektor megérkezéséről, s arról, hogy számára a kért újságokat elküldte.⁴⁹

A szebeni szabadkőműves páholytag apa tudatosan igazította fia lépéseit az előhaladás útján.⁵⁰ Fontosnak tekintette, hogy nyelveket tanuljon, jó kapcsolatokat építsen, gyakorlati tapasztalatokat szerezzen. Jósika, mint

⁴⁶ Nagymás, 1785. október 30. „A gyermekek frissen vannak, Istennek hála. Katica tanul, a két kicsi páter Inokaival veszekedik, P. Evának híjják.” PAPP, 2006. 263.

⁴⁷ PAPP, 2006. 345. Csáky Kata 1792. május 26-i levele. 1792. július 7-én azt írta lányának, hogy a gyermekek levelét „a gubernátorné [Palm Jozefa grófnő] kacagva olvasta el.” Uo. 349.

⁴⁸ ENYEDI Sándor: Kazinczy Ferenc és Jósika János levelezése. Irodalomtörténeti Közlemények, 1999. 1-2. 205-210. (a továbbiakban ENYEDI, 1999.)

⁴⁹ Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika Antalhoz írott levelek. 1792. szeptember 21-én keltezett levél. Arról is beszámolt apjának, hogy a lábán keletkezett „valamely fokadék” miatt nem tud csizmát húzni, s ezért panaszkodott arra: „három iskolát el is mulattam”.

⁵⁰ Jósika Antal – aki a család branyicskai ágából való – ott találjuk az első szabadkőműves páholy-tagok sorában. A szebeni Szent András páholytak 1778 körül Bánffy György és Bánffy Farkas után lett tagja, hozzájuk csatlakozott Aranka György, Teleki Ádám, Esterházy János, vagy a későbbi kincstartó, Bethlen József, vagy a szebeni lapkiadó, Martin Hochmeister is. TRÓCSÁNYI Zsolt: Felvilágosodás és nemzeti kultúrák. In: Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László és Szász Zoltán. Budapest, 1986. 1070. Jósika Antal Teleki Sámuel sógora és bizalmasa volt, aki könyvei ügyében levelezett vele. DEÉ NAGY Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. 179.

felvilágosult személyiség, elméletileg is foglalkozni kívánt a nevelés ügyével, s erről a témáról írt egy összefoglalót is „A Catholikus Ifjúság Nevelésiről való gondolkodásak” címmel.⁵¹

A Jósika Jánosnak apjához írott levelei között 1799-ből már a korban szokásos utazásról, egy délvidéki és itáliai útról maradt fenn leírás. Július 3-án Péterváradon, majd Karlovácon jártak, ahol a „rácz érsek” fogadta az együtt utazó négy ifjút, s onnan vették útjukat Eszék felé.⁵² Július 26-án már Zágrábban a bálnál és a püspöknél vendégeskedtek, de a városban is alaposan szétnéztek: „Zágráb egy meglehetősen régi város, amelyben a commerciumok, nevezetesen a magyar és ausztriai produktumokra nézve tízszerre nagyobbnak képzeltem.” Postakocsival mentek tovább Carlstadton keresztül Fiuméba, amely köves, nehéz és viszontagságos út egy hétig tartott: „Postán jöttünk, mégsem kaptunk egyebet ökörnél és úgy fizettünk, mint a postalovát, még azért is négy-öt órát várakoztunk.” Jósika Fiumében is találkozott magyarokkal, többek között egy bizonyos Szögyényi úrral, aki kísérőjévé vált, s elvitte a gubernátorhoz, majd a vicegubernátorhoz, Orlandóhoz is. Természetesen a tenger jelentette az utazóknak a legnagyobb élményt, amit a szállásukról is látni lehetett, s amelyről apjának a következőképpen lelkendezett: „aki soha nem látta, legelsőbben rendes sensatiót csinál”. A tengeri szél is nagy hatással volt rá, mert a mormolástól igen jól aludt, másrészt úgy látta, hogy egy kis tengeri szellő is nagyobb „zengést tett, mint akármely branyicskai szél, amint a habok a kősziklát csapdosták”. Jártak az isztriai Pulában is, ahol tudomása szerint „szebb amphiteatrum vagyon, mint Veronában”, majd onnan Triesztbe.⁵³

Csáky Rozália és testvére, József 1804-ben találkoztak újra az 1780-as évek közepén a felvidéki birtokaira elköltözött apjukkal, Csáky Jánossal. Bánffy György erdélyi gubernátor anyjukhoz, Bethlen Rozáliához küldött levelében úgy vélte „...az egész publikumnak nagy meglegedésével foly az dolog, a gyermekek magok részéről is oly szépen és okosan viselvén magokat, hogy jó neveléseket magok rendes alkalmaztatások által voltaképpen bizonyíthatják, az apjuk magasztalja és dicséri mind kedves húgom asszonyt, mind pedig kedves grófját..., hogy igen jó kezekben voltak.”⁵⁴ Csáky gróf ugyanis

⁵¹ Jósika hitb. lt. No. 141. (1797)

⁵² Uo. No. 142. Jósika János 1799. júliusi levelei. Egy Vajda nevű szolgát innen fordított vissza, mivel szerinte „itt létele a branyicskai jószágnak hátramaradásával lenne..., s a világon semmi nyelvet nem tudván, nem is lehet hasznát venni”.

⁵³ Jósika különösen a kereskedelmi forgalom csökkenéséről és az egyes árucikkek árváltozásairól tudósította apját.

⁵⁴ Jósika hitb. lt. No. 551. 1804. augusztus 19-én, Bonchidán keltezett levele Bethlen Rozáliához. A gubernátor úgy tudta, hogy Csáky „gróf Vas [Wass Sámuel] úrnak levél által akarja megköszönni atyai indulatját és irántok viselt kegyes szorgalmatosságát...”

arra kért a gubernátoron keresztül volt feleségétől engedélyt, hogy gyermekei „a jövő szeptemberi közepe táján” – vagyis 1804 szeptemberében – elmeheszenek testvére, Csáky Antal leányának esküvőjére, „amely alkalmatosságával őket az egész egyben gyülekező família és atyafiságnak presentálhassa és vélek megismertesse.”

Csáky József az apjuknál tett kassai látogatás után a szülők (Bethlen Rozália és Wass Sámuel) elhatározása alapján európai utazáson vett részt. Csáky József 1806 augusztusának végén Párizsból küldött levelet, amelyben színházi élményei mellett a császárral, Napóleonnal való találkozásáról is beszámolt.⁵⁵ A Frankfurtba készülő fiatalember egyfajta summázatát is adta utazásának, elismerve abban a nevelő-apai szándékot: „Két holnap meg nem esmérhetni Párist, hanem inkább képzelem a többit és a nagyságod akaratját teljesítem, azt remélem, hogy egész utamban teljesítettem, mert mindent, amit lehetett, láttam, néztem, kitanultam, nem sokat költöttem és okulare nélkül térek vissza, ha mit jönnek tanáltam itten, azért országombelit nem kárhoztatom, ha valamit jobbnak és a mienknek alkalmaztathatónak találtam. Ujjító nem leszek, hazám-ba visszatérve minden hasonlítást elkerülek és úgy szándékozom erről a részről idem qui quidem, visszaérkezni.”

A Csákyak régi kolozsi uradalmának számító nagyalmásai birtokot anyjának, Bethlen Rozáliának halála után Csáky József kapta meg, aki valóban a levélben leírtaknak megfelelően tevékenykedett. Erdély történésze, Kőváry László írta meg, hogy uradalmában a mezőgazdasági munkák gépesítésével kísérletezett ugyan, de „mikor negyvennyolcban meghalt, az ingó hagyaték jó része használhatatlan gazdasági gépek halmaza.”⁵⁶

A családi levelezés alapján a Csáky-Jósika házaspár fiai – az 1810-es években bizonyosan – nagyanyjuknál, Bethlen Rozáliánál nevelkedtek, a lányok

⁵⁵ Jósika hitb. lt. No. 551. 1806. augusztus 27-én, Párizsból keltezett levele. Arról is beszámolt – saját találkozásának jelentőségét ezáltal még inkább kiemelve –, hogy egy abbé sem tudott Bonapartéval találkozni, amire ő vigasztalta „társat adván kedvetlenségének, mert egy ausztriai generális, aki született francia és akivel igen ismeretes voltam, vélem egy nap akarván praesentáltatni gr. Metternichtől, a császár azt izente nékie, hogy nem fogadja el, ez is haragjában másnap elhagyta Párist.”

⁵⁶ KŐVÁRY László: A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső szereplésére. Erdélyi Múzeum, 1901. 210. Kőváryt CSETRI Elek: Gépek és korszerű eszközök a zsidói Wesselényi uradalomban című tanulmányában idézi. In: Együtt Európában – válogatott tanulmányok. Történelmi Figyelő Könyvek 7. Szerk. Angi János, Pallai László, Pósnán László. Debrecen, 2000. 7–8.

viszont anyjukkal maradtak.⁵⁷ Az idősebb fiú, Samu az 1820-as években már Bécsbe került, mert Jósika azt is felróta anyósának, hogy „Bécsben sem kísírtém fel”.⁵⁸ A fiatalabbik, Lajos viszont a kolozsvári lyceumban tett sikeres vizsgát: „Nagy örömmel értettem többektől, hogy Lajos fiam az examenben igen jól viselte magát...”⁵⁹

Jósika János szüleihez írott leveleiben mindig kedvesen köszöntötte testvérét, Birit, akit már Szebenbe, az apácákhoz küldtek tanulni. A fiatal lánynak 1800. szeptember 29-én apjához és anyjához írott soraiból is érezhető a testvéri szeretet: „A kedves bátyámat, a legszívesebb indulattal ölelem”. A levélhez mater Rozália is kiegészítést tett, amelyben megerősítette a „kisasszonyka” közléseit „frissen vagyon, tanol szorgalmatosan.”⁶⁰ A két testvér még magyarul levelezett, de Biri ősszel elkezdett franciául tanulni, s klavírozni és decemberben már arról tudósította bátyját, hogy „tudok már egynéhány nótát...”⁶¹ Az iskolában hozzá hasonló rangú fiatal lányokkal tanult, akiket minden levélben említett: Béli Borbálával, Torma Klárával és egy bizonyos Anicskával, akinek családjára nem tett több utalást. A fiatal lánynak egyik nagy élménye is hozzájuk fűződött, ugyanis decemberben együtt próbáltak szerencsét és nyertek is „egy aranyat a loterján”.⁶²

Biri 1801 júliusában azt kérte apjától, hogy küldjön neki a birtokról, Budatelkéről gyümölcsöt, mert szívesen enne, ha volna. Az iskola hasznosságát egyre inkább értékelve arra is próbálta rávenni, hogy: „hagyjon benn Natsád még egy fél esztendeig még ezen kívül, mivelhogy sokhoz fogtam, és ennyi rövid idő alatt félek, hogy perfectióra nem mehetek...”⁶³ Csáky Rozáliának egy 1802-ben anyósához küldött levele szerint a lány még akkor is ott töltötte idejét, mert Rozália éppen azt szorgalmazta, hogy „siessen ide, valahogy Szebenbe ne

⁵⁷ Jósika János 1814. január 10-i levele szerint a lányok csókolják nagyanyjukat. Jósika hitb. lt. No. 552. 1815-ben is a két kislány betegségről értesíti az éppen Bécsben tartózkodó Bethlen Rozáliát, megemlítve: a Szebenben időző Haller gróftól úgy hallotta, hogy „nagyságod Bécsből nem olyan szorgalmatos író, mint Erdélyben.” Kolozsvárról, december 17-én küldött levél.

⁵⁸ Jósika Háromszékre indult, de úgy tudta, hogy fiai „a nagyanyjuk engedelmeiből éppen »bányákat járnak«”. Jósika hitb. lt. No. 552. dátum nélküli levél.

⁵⁹ Uo. 1824. augusztus 29-i Branyicskán keltezt levél. Jósika Samu már az 1834. évi kolozsvári országgyűlésen a konzervatívok vezére volt, öccse, Jósika Lajos dobokai főispán pedig 1846-ban került a kormánypárt élére. EGYED Ákos: Az erdélyi magyarság történetéből, 1790–1914. Erdélyi Tudományos Füzetek 243. Kolozsvár, 2004. 9., 35. és 40. (a továbbiakban EGYED, 2004.)

⁶⁰ Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika Borbála 1800. szeptember 29-én kelt levele, Jósika hitb. lt. No. 146. Jósika János 1803. május 14-én, szombaton este Cegéről írott levele szerint „Mater Rosali megholt Szebenben.”

⁶¹ Uo. Biri szüleinek küldött szeptember 19-i, és bátyjának írott december 12-i levelei

⁶² Uo. Biri levele Szebenből anyjának Budatelkére, 1800. december 12-én.

⁶³ Uo. Biri 1800. július 2-i levele apjához.

maradjon apácának, mert ha idejön, mind krepp fátyolba fektetem.”⁶⁴ 1804-ben Biri már ismét anyjánál lakott, mert egy Kolozsvárról küldött levélben őt és Mimit is üdvözölték.⁶⁵ Rozália láthatóan szimpatizált férje húgával, szemmel tartotta, 1805 márciusában egy ezüst rojtot küldött neki „ha valami hasznát vehetné”.⁶⁶

Jósika Borbála 1806 előtt mehetett férjhez gróf Kálnoky Jánoshoz.⁶⁷ Ekkor ugyanis Jósika János már az ő és férje érdekében tett lépésekről írt anyjának. Egy bizonyos Rölíktől szerezte vissza nekik a köröspataki birtokot – a grófi család ősi, előnevet adó földbirtokát –, amely „szép és ép, mint a tojás”, s amelyet az Kálnokyéktól szerzett meg, szerződés alapján, azaz Jósika minden bizonnyal a zálogba adott jószág visszavételét intézte el. Nagyon meg volt elégedve sikereivel, mert „olyan ép jószágot adott vissza, hogy ritkálom, azon kívül elég mobiliákat is hagyott...”. Jósika azért aggódott, nehogy Biri és férje, Jankó sokat költsön házasságuk első éveiben, mert elronthatják a sikeres kezdetet, akkor pedig „se én, se más nem segíthet rajtok”. Úgy vélte, ha „Jankó szavamat fogadná, nem többet, csak 300 és egynehány forint interestet fizet, a többitől megszabadul, a jószág pedig úgy ezer forintot béhoz. Ha okosok lesznek, két-három esztendő alatt egy krajcár adósságok sem léssen, de már oda nékiek kell eszesnek lenni, s nevezetesen Biri asszonynak.”⁶⁸

Birtokigazgatási és gazdálkodási feladatok

Jósika Jánosnak 1801 júniusából egy, a branyicskai (Brănișca, Románia) birtokról keltezett levele is fennmaradt, amely szerint a főispán apa a családi birtok rendbetételét bízta fiára.⁶⁹ Október 15-én, Kolozsvárról küldött levele szerint apjának „foglalatoságai” kötötték le, ami miatt nem tudott anyjához Budatelkére kimenni. Az apa tehát maga mellé vette fiát, aki kellő komolysággal látta el feladatait. A Jósika-Teleki házaspár korrekt viszonyára utal, hogy a főispán csupán csak azért szakította fel Teleki Ferencné levelét, mert azt gondolta, hogy „holmi conscriptiók léssen benne”, de fiával azonnal meg is

⁶⁴ Uo. Csáky Rozália levele anyósához, 1802. augusztus 2-án.

⁶⁵ Uo. Rozália 1804. május 12-i levele Kolozsvárról.

⁶⁶ Jósika hitb. lt. No. 146. Rozália 1805. március 20-i levele Kolozsvárról.

⁶⁷ Köröspataki gróf Kálnoky Lajos és Blumegen Eleonóra házasságából két fiú született: Henrik, a morvaországi ág megalapítója, és János, az erdélyi ág alapítója, aki császári királyi kamarás és vezérőrnagy volt, s Brassóban halt meg 1833. jan. 3-án. Az ő felesége lett Jósika Borbála (Jósika Antal és széki Teleki Mária Jozefa lánya, aki 1789-ben született s 1863. március 25-én halt meg.) A házaspár gyermekei: Kálnoky Eleonóra (1809), György (1810), Pál (1814), Jozefa (1816), Imre (1822), Bódog-Felix (1824). <http://www.kislexikon.hu/kalnoky.html> (2010. 10. 04.)

⁶⁸ Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika levele anyjához Marosvásárhelyről 1806. május 3-án.

⁶⁹ Uo. 1801. június 16-án Branyicskáról Kolozsvárra küldött levele.

magyaráztatta feleségének a történeteket.⁷⁰ Bizonyára birtok-zálogosításról lehetett szó, mert Jósika 1806 májusában 1600 német forintot küldött az anyjának, hogy abból Teleki Ferencnének adja meg az ezer német forintot.⁷¹

Jósika János szemmel láthatóan magára vette a családi birtokok irányítását. 1803 decemberében Wass Sámuellel tárgyalt a „szamosfalvi csűrhez való fák iránt”. 1803. május 14-én az ifjú Jósika éppen anyja – általunk egyelőre nem ismert – birtokügyében járt el, mivel arra panaszkodott, hogy megkapta a tisztek számadásait, amelyeknek átnézése „egy holnapra is elég lenne”, de mindent megtesz, „tsak hogy Nagyságodnak nyugadalmat szerezzek”.⁷² Az anyjának küldött sürgető levél szerint annak báró Bornemissza érkezése miatt kellene „okvetlenül” Cegére jönnie, mivel Jósika szerint „az édes anyám jelenléte könnyebbíteni fogja sokat a dolgot”, így Bornemisszának feltétlenül része lehetett az ügyben.⁷³ 1804 januárjában Méhesről nyugtatta meg az anyját Kolozsváron, hogy Budatelkén mindent jó állapotban talált: „a marhák jól vannak, csépelnek szüntelen.”⁷⁴ A birtokok gazdaságának ellenőrzése a későbbi években is Jósika János feladata maradt. 1808 szeptemberében Anti fia torokfájása és Bethlen Rozália rosszullete miatt hosszabban időztek Almáson, de míg a betegek feküdtek, Jósika Valkót járta végig, majd magabiztosan küldte üzenetét anyjának: „...írhatom nagyságodnak, hogy mindent jól tanáltam... jövődőben is háromszor annyit hoz be Valkó, mint eddig”.⁷⁵

Az asszony időnként hosszabban kívánt fiával értekezni. 1804. december 31-én még csak ígéretet kapott tőle, hogy bár sok a dolog, „elég baj, rendetlenség vagyon, de mégis akárhogy, tészem szerit nagyságodhoz elmegyek, pedig 15 januárii Vásárhelyt, kell lennem”, de aztán szabadságot kér, hogy Kolozsvárra mehessen.⁷⁶

Márciusban Jósika a budatelki tiszt panaszja miatt egyenesen megfeddte anyját, hogy azért nem indulhatnak a munkával, mert „a vetemény magokat nagyságod mind elzárta”. De egy Béli dinek lefizetett „capitális és interes” miatt a család tartozásaira is fény derült. A közös gazdasági érdeket szem előtt tartó ifjú ember a korholás ellenére igyekezett anyjának segítségére lenni, s mivel tudta, hogy szigorúan tartja a böjtöt, szerzett neki halat, s egy emberrel elküldött

⁷⁰ Jósika hitb. lt. No. 146. 1801. december 15. Kolozsvár

⁷¹ Uo. No. 146. Jósika János levele anyjához Buzáról, 1806 májusában.

⁷² Uo. Jósika János levele anyjához, 1803. május 14-én, szombaton.

⁷³ Jósika hitb. lt. No. 146. A levél végén is ott szerepelt: „Jöjjön el édes anyám!”

⁷⁴ Uo. Jósika János 1804. január 19-i levele. Buzáról tovább utazott Vásárhelyre, ahonnan a szeptember levele anyjához, Kolozsvárra küldeti.

⁷⁵ Uo. Jósika János 1808. szeptember 12-i levele.

⁷⁶ Uo. Jósika levele anyjához 1804. december 31-én.

egy nagy poszárt, két kisebb poszárt és hat kárászt. „Ebben a szempillantásban még mind elevenek, s reméllem frissen érkeznek nagyságodhoz ...”⁷⁷ Teleki Jozefa feltehetően szerette az erős italt, mert a fia Branyicskáról hozott neki cseresznyepálinkát is.

A kolozsvári vásárokat is igyekeztek kedvezően kihasználni, így Teleki grófnő kérésére 1804 májusában posztót szerettek volna ott vásárolni. A sikertelenség okaként Csáky Rozália egyrészt a meglehetősen gyenge vásárt jelölte meg, amelynél „még a heti vásárok is sokszor nagyobbak” voltak, másrészt a magas árakat, hiszen az örmény boltosnál, „Kábdebónál meg lehet másszor is kapni 30 garason”, amit a vásáron 32 garasért adtak.⁷⁸

A házaspár főbb jellemvonásai, műveltségi köre, érdeklődése

Rozália leveleiből kiderült, hogy férje komolyan vette hivatali feladatait, többször is azzal magyarázta anyósának az írás feladatainak magára vállalását, hogy „az uram a Királyi Táblán van”. Marosvásárhelyre 1803. január 3-án este érkeztek meg „de olyan fársángi módon táncolva a göröncseken, hogy a kezeink mind eltáncolták magukat... a hat ló Méhesen kellett, hogy mulasson egy nap, mert a rossz útban a patkók mind össze törtek, s még újakat kellett csináltatni.” Jósika már a megérkezést követő nap jelentkezett a Királyi Táblán, amely akkor a piacon két egyemeletes házban működött.⁷⁹ Az utazás izgalma miatt ezért felesége írta meg Teleki Jozefának, akin keresztül Bethlen Rozáliának is küldött levelet, s Teleki Ferenc grófnak egy általa kért könyvet.⁸⁰

1805 májusában azért kellett anyósát arra kérni, hogy a kis Antival jöjjenek ki Budatelkére, mert még pünkösdkor sem tudnak Kolozsvárra utazni. Csak szombaton szabadulnak el, ezért csak Buzáig jutnak. Ha viszont Budatelkén lennének „minden szombaton kimehetnénk, legalább néhány órára”.⁸¹ 1806 májusában is arra panaszkodott Jósika az anyjának, hogy hivatali teendői

⁷⁷ Jósika hitb. lt. No. 146. Jósika levele 1804. március 16-án.

⁷⁸ Uo. Csáky Rozália 1804. május 12-i levele anyósának. A leírás alapján mindketten igyekeztek az asszony kérésének eleget tenni, hiszen „A posztó iránt mind magam, mind az uram szorgalmazatoskodtunk...” A levélírás időpontjában a Wass-Bethlen házaspár is Kolozsvárt tartózkodott, mert Rozália anyósának Teleki Ferencék üdvözlétén kívül a szüleiét is küldte.

⁷⁹ A Királyi Ítéző Táblán az elnök mellett két ítélmester, 11 rendes és 8 számfelüti táblabíró ítélkezett, fellebbezési ügyekben, a hat kiszabott törvényszakas az alatt folyamatosan, azaz minden délelőtt üléseztek. A Táblát a szebeni országgyűlés 1754-ben helyezte Medgyesről Marosvásárhelyre, majd 1786–1790 között II. József Szebenbe, s onnan került vissza ismét Marosvásárhelyre, s lett a két egyemeletes épület a működés helye. 1826-ban csere révén szereztek meg Kendeffy Ádám emeletes palotáját, amelyet még édesanyja 1789-ben építtetett.

⁸⁰ Jósika hitb. lt. No. 146. Csáky Rozália levele anyósának, Teleki Jozefának, 1803. január 4-én.

⁸¹ Uo. Rozália 1805. május 12-i levele Kolozsvárra.

miatt egyáltalán nem tudja, mikor látogathatja meg, mivel pünkösöd szombatja előtt nem tud Vásárhelyről elszabadulni, pünkösöd után pedig azonnal Várfalván lesz határosztálya, „s ha ott nem lézsek, még elütik a port rajtam”.⁸²

A levelek tanúsága szerint Csáky Rozália jó kapcsolatépítő képességekkel rendelkezett, s igyekezett a rokonsággal és az új hivatali ismerősökkel is jó viszonyt kiépíteni. Már 1802 augusztusában Teleki Ferencék vacsora-látogatásáról tudósította anyósát, akikkel később is jó kapcsolatot tartott. 1805 májusában Teleki Józsefnek küldött „két kávé machinát” az anyósa közvetítésével.

Teleki Jozefa szemmel láthatóan feladatokkal látta el menyét, akitől egy bizonyos Thálingertől való gyertya-vásárlás akadályait is megtudhatjuk, aki „jószágában lévén, végire nem járhattam”.⁸³ Rozália később is igyekezett anyósa kedvében járni, s ha lehetett, megajándékozni őt, mint pl. 1803-ban, amikor vaddisznóhússal lepte meg, kívánva: „jó egészséggel, apetitussal költse Nagyszagod”, vagy 1804 januárjában is, amikor citromot küldött neki.⁸⁴

Rozália bizonyos ékszerek készíttetését is magára vállalta. Negyven forintra szóló váltócédula volt pl. a munkadíja a smaragdok befoglalásának, amiből a kimaradt aranyat egy Ajtai nevű ember hozta magával.⁸⁵ Ugyanakkor kérte anyósától a fonalát (52 darabot), hogy a takács hűsvétra elkészíthesse, amivel, ha késik, még pünkösdre sem kapja kézhez.⁸⁶

Természetesen a kor szokásaihoz méltóan köszöntötte anyósát nevenapján. 1805 márciusában Kolozsvárról írta, távol lévő férje helyett és nevében is: „az mennybéli UrIsten éltesse számos esztendőket nagyságotat, a mi örömünkre, hogy lehessünk mindenkor engedelmes gyermekei”.⁸⁷

Ugyanakkor az is kiderült a levelekből, hogy sokan megfordultak náluk, s az ifjú Jósika játék címén – ahogyan a korban gyakran előfordult – bizony kíméletlenül elbánt a gyanútlan látogatókkal. A „Ház gazdasszonyát”, egy náluk vendégeskedő bizonyos Georgenét, nemcsak Rozália imádkoztatta meg az Úr Napján, hanem – ahogyan némi dicsekvéssel megjegyezte: „az uram pedig jól megjátsozódta, mert elnyerte száz forintját, s más szállókkal is ilyenformán bánt, Jósika Miklóssal is...”⁸⁸

⁸² Uo. Jósika levele Buzáról anyjához 1806 májusában.

⁸³ Jósika hitb. It. No. 142. Csáky Rozália levele Teleki Jozefához, 1802. augusztus 2-án.

⁸⁴ Jósika hitb. It. No. 146. Rozália levele anyósának Mikesre, Jósika János 1804. január 21-i levelében szereplő információ.

⁸⁵ Uo. Rozália a fülbevalók megcsináltatását is kérte anyósának.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo. Csáky Rozália levele Teleki Jozefának Kolozsvárról 1805. március 18-án.

⁸⁸ Uo. Rozália levele 1805-ből anyósának [a dátum elmosódott]. Jósika Miklós Csáky Rozália rokona, unokatestvére volt, hiszen anyja, Bethlen Rozália és annak anyja, Bornemissza Annamária mostohatestvérek, ők pedig mindketten nagyanyjuk, Csáky Kata unokái voltak.

1805 januárjában Vásárhelyre visszaérkezésük után nem sokkal, bálban is voltak, amivel Rozália igen elégedett volt, különösen az étellel és itallal, de a „bálház” is megnyerte tetszését, sokkal szebbnek tartotta, mint a kolozsvárit, mondván: „ki van spallérozva, viasszal illuminálva”. (Teleki Ferenc későbbi beszámolójából kiderült, hogy az ún. bálház épülete a család tulajdonában volt, amit árendába adtak.⁸⁹) Simonfinét is vitték magukkal, s szerettek volna ismeretlenek maradni, ami nem nagyon sikerülhetett, mert „maszkarába voltunk, ...de más maskara senki sem volt, ezért mindjárt megüsmertek”.⁹⁰

Kevéssel mostohaapjának, Wass Sámuelnek halála után Déván jártak, Ferenc napján. Rozáliának, aki hosszadalmasan számolt be anyósának az eseményekről, különösen a császár és a császárné – I. Ferenc és felesége – tiszteletére elmondott oratiók tűntek ki, ami után „sok lövések közt mentünk ki a mezőre, ahol sátor alatt volt a mise, ez után mentünk az adminisztrátorhoz, azután a bálba. Másnap ismét Márkális volt,⁹¹ én is ott voltam, hallottam a só emelésit, hogy ellenezték, kivált azok a szegény nemesek, akik csak a marhatartásból élnek. Estve esmét bál volt, én profitirozhattam a vigasságokból, minthogy gyászban vagyok. Az illuminációk ugyan szépek voltak, egy utazó német tsinálta, akinek Bethlen László sokat fizetett. Három rendbéli volt, egyik a piacon a császárnak, a másik a kertben Bornemisszánénak, minthogy születésnapja volt, a harmadik a várban és a legtöbbet mutatta. A sok köszöntés közt egy poharat az adminisztrátor azért köszönt, aki őtet vezérelte és akinek annyit köszönhet, úgymint Teleky Ferencz bátyámért, mindnyájan segítettük és követtük.”⁹²

A családtagokkal folytatott levelezésen túl kialakított külső kapcsolatok

Csáky Rozália levelezési körébe tartoztak urasági tisztek pl. Bakó József, akivel több levelet váltott, de egy Schustekh nevű generális is Szebenből vagy Bánffy

⁸⁹ SIPOS Gábor: A Teleki Téka és a Református Főkonzisztórium. In. Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002. Szerk. Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcs Szilárd. Marosvásárhely, 2002. 17–33., 3. melléklet, Sáromberke, 1829. november 10. Teleki Ferenc beszámolója a Főkonzisztóriumnak a hitbizomány vagyonáról és a könyvtár állapotáról. „A piaci nagy bálház. Ezen ház eleitől fogva árendába volt adva, hol több, hol kevesebb esztendőkre, s most is árendába vagyon vas-árus Görög József úrnál 1650 váltó rforintokban.”

⁹⁰ Uo. Rozália 1805. január 21-én, Vásárhelyen, keltezett levele. A bálozás szokását a 19. században növekvő szerepűnek tartotta, s különösen a kolozsvári bálozásról részletesen írt Kovács Kiss Gyöngy: Burgerbálok, nobelbálok. Korunk, 2008. december. 79–90.

⁹¹ Márkális = márkális szék, pl. 1790-ben a vármegyékben „markális székek tartása hirdettetett meg.” Az erdélyi diaeták és országos végzések foglalhatja időszakaszok és tárgyak szerint, 1691–1791. Kiadta 1837-ben G(al) L(aszlo). Kolozsvárt, a kir. Lyceum betűivel. 1837. 199.

⁹² Jósika hitb. lt. No. 146. Rozália levele Branyicskáról anyósának, 1806. október 9-én.

Jeanette és egy bizonyos Felin Layard Párizsból, egy Malfatti nevű orvos Bécsből (franciául leveleztek), Franz Joseph Jacquin bécsi egyetemi tanár, de mellettük pl. Pálffy András erdőmester vagy Hoványi Ferenc szilágysomlyói plébános és az erdélyi püspök is magyarul írott leveleikkel.

Ugyanakkor több levelet váltott Wesselényi Miklóssal, Kendeffy Ádámmal, Jósika Miklós íróval, unokatestvérével, akit egy induló vállalkozás, a cukormanufaktúra fejevé tett, tudván, hogy Erdélyben csak férfi számára elfogadható a hasonló tevékenység végzése. Jósika ugyan egy évvel később önként kivált a manufaktúra szervezéséből és irányításából, de Rozália ezt a munkát önállóan elvégezte, s a vállalkozás a forradalomig eredményesen működött.

Több levelet váltott Brunszvik Terézzel az óvoda alapításáról, feladatairól és annak szervezéséről, de hasonló témában Wesselényivel is konzultált, pl. arról, hogy lehet-e és érdemes-e az általa létesített óvodában a gyermekek vallási nevelésével foglalkozni.

Jósika János széles levelezési körébe tartozott többek között az erdélyi viszonyokról érdeklődő Kazinczy Ferenc, urasági tisztek, hivatali tisztségei alapján erdélyi és magyarországi birtokosok.

Kazinczy Ferenc először leveleivel kereste meg őt, s Jósika válaszai alapján kedvező véleményt alakított ki nézeteiről. Kazinczy már 1809-ben írt Jósikának, s amikor 1816-ban Erdélyben járt, Branyicskán is megfordult, s a következő véleményt fogalmazta meg rokonának: Teleki „...Cancellárius nekem azt beszélt, hogy jobb fej az egész Erdélyben nincs, mint Jósika János, 's igazat mondott.” Augusztus 11-én látogatta meg Jósikát és családját, s neki magának is hasonló érzelmekkel írt októberben Széphalomról, visszaemlékezve az élményekre „olly nagynak, nemesnek, olly hívnek találtam azt, a kit nagynak, nemesnek, hívnek képzeltem, a millyennek találni óhajtottam volt.”⁹³ Később a hatalomba került Jósikáról már megváltozott a véleménye.⁹⁴

A katolikus Jósika Jánost I. Ferenc az országgyűlés választási jogának figyelmen kívül hagyásával, 1822. szeptember 11-én nevezte ki a Gubernium elnökévé, amely tisztségét 1834-ig viselte.⁹⁵ Bizonyosan a kancelláriai szolgálat során hívta fel magára a figyelmet, az uralkodó választása azonban egyértelműen Bécshez kapcsolta a negyvenes éveiben járó arisztokratát. A 18. századtól

⁹³ Kazinczy levele Jósika Jánosnak 1816. október 21-én. In: Kazinczy Ferenc levelezése, XIV. Közzéteszi VÁCZY János, Budapest, 1904. 371-372. Ekkor írta a „Branyicska” című epigrammát, amit Jósika a Kolozsvárról küldött december 16-i levelében köszönt meg, utalva arra, hogy „a fűvészséget kedvellő” feleségével gyakran emlegetik „Széphalom jó birtokosát”, s reménykednek, „hogy bár hegyeink Erdélytől el ne ijesztették volna”. Uo. 480-481.

⁹⁴ ENYEDI, 1999.

⁹⁵ Jósika a gubernátori tisztség betöltetlenül hagyása mellett lett a főkormányzék elnöke.

több erdélyi sorstársa vállalta önként és örömmel a hasonló felelősséget, hiszen az udvar előkelőségeivel kapcsolatot tartó főnemesség családja és környezete emelkedéseként érezhette a helyzetében beállott változásokat.⁹⁶ Nem kapott azonban könnyű feladatot, hiszen kortársai közül többen éppen ebben az időben nyitottak új eszmék felé, neki viszont egy kijelölt irányt kellett tartania, az uralkodó elvárásaihoz kellett igazodnia.

Jósika János 1825-ben fiaival, Samuval és Lajossal együtt vett részt az országgyűlésen, s ekkor Bécsben és Pozsonyban igen széles kör látogatta, ill. maga is sokaknál vendégeskedett. Úgy tervezte, hogy bécsi napjait fontos találkozások és megbeszélések töltik majd ki. Nála is többen megjelentek, így gróf Kornis, Bruckenthal, Miske, de Csáky „Ticsy” is, „hosszasan [volt] nálam”.⁹⁷ Már érkezése másnapján meglátogatta a főkamarást, mivel azonban nem találta otthon, csak egy levelet hagyott nála. Fiaival, Samuval és Lajossal együtt Teleki Sámuelnél is járt.⁹⁸ Készült Metternichhez, Zichy grófhhoz, Nádasdyhoz is.⁹⁹ Korniséknál – akik első látogatásakor éppen asztalnál ültek, s „magyar káposztát ettek” – fiaival együtt többször látták vendégül.¹⁰⁰

Jósika az utazás során először meglátogatta Csáky Lászlót Váradon, s vele tárgyalta meg a felesége családja számára olyan fontos erdélyi birtokügyeket.

⁹⁶ Az erdélyi arisztokrácia bécsi szerepvállalásáról EGYED, 2004. 9. A kapcsolatépítési lehetőséget általában az utódok karrierjének egyengetésére használták fel. Anyósa, Bethlen Rozália kezdeményezésére Jósika is Bécsbe vitette idősebbik fiát, aki szintén a Kancellárián teljesített szolgálatot, előbb másodkancellár, majd 1844 novemberétől az Erdélyi Udvari Kancellária vezetője lett.

⁹⁷ Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika 1825. szeptember 1-i levele Bécsből. Kornis János, erdélyi főkormányászi tanácsos, belső titkos tanácsos (megh. 1840), Bruckenthal József (1781–1859) erdélyi tartományi főkormánybiztos, kormányászi tanácsos, Miske József (megh. 1855) az erdélyi kamara elnöke, Csáky Károly, Ticsy (1783–1846) szepesi főispán.

⁹⁸ Uo. Jósika 1825. szeptember 20-i, Pozsonyban kelt leveléből. Teleki Sámuel gróf (1792–1857)

⁹⁹ Metternich, Clemens herceg (1773–1859) 1821-től államkancellár, id. Zichy Károly gróf (1779–1826) a bécsi udvari kamara elnöke, 1808-tól államtanácsi miniszter, Nádasdy Ferenc gróf (1783–1851) váci püspök.

¹⁰⁰ Már Heltai Gáspár leírása szerint Hunyadi Mátyás is a szász szalonnás káposztát kedvelte leginkább. A 17. században megjelent Zrínyi-udvar szakácskönyvében („Az káposztás húson kezdem el, úgy mint Magyar és Horvátország címerén”) a következő módon készítették a fogást. A húst miután megabálták káposztával, szalonnával és borssal megfőzték. A káposztás húst Erdélyben régen ismerték. A bánffyhungyadi szabók céhlevelében már 1622-ben a meszterasztal étkei közé sorolták. Lásd A céhes élet Erdélyben. Vál., bev. és jegyz. KOVÁCH Géza és BINDER Pál. Bukarest, 1981. 190. Tótfalusi Kis Miklós a század végén már kolozsvárinak nevezi ételét („Káposzta kolozsvári módon”). Az elkészítésnél a kövér tyúkot vagy fél ludat szalonnával megabálta, sós, felaprított káposztával, borssal és borral megfőzte, majd amikor elkészült, újból megborozta. A 18. században hasonló leírásokkal találkozhatunk (pl. Csinállossi receptjében). Részletesen FÜREDER Balázs: A „Hosszú reneszánsz konyhakultúra” magyar nyelvű szakácskönyveinek bemutatása és összehasonlító elemzése, különös tekintettel Balassa Ágnes művére. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, 2009. 86–87.

A magyarországi Csáky-ág tagjai ugyanis a 18. századi pereskedés során a bihari – az erdélyi ág nál zálogban lévő – uradalmakat már visszaszerezték a felvidéki ágak közös birtokaként, s többször újrakezdte az erdélyi leány-ág elleni pert, remélve, hogy az ottani Csáky javaknak is birtokába kerülhet. Ezt a törekvést azonban a lányok férjei, s rokonságuk támogatásával sikerült időről időre megakadályozni.¹⁰¹

Az első bécsi napokban Jósika még bízott abban, hogy hamarosan tiszteletét teheti az uralkodónál. Az udvar azonban nem különösebben értékelte igyekezetét, legalábbis olyan mértékben megvárakoztatta, ami erdélyi viszonyok között magas rangjának semmiképpen nem felelt meg. Szeptember elsejei levelében kimerítő részletességgel tudósította feleségét az izgalmakról: „11 az óra, s úgy várom felöltözve, de nem gondolom, hogy ma mehessek, hihető, máskorra parancsol urunk, vagy talán délutánra még ma, azért is nem mehetek ma ki a házból...” A főkormányszéki elnök kudarcélményét csak növelhette, hogy tudomására hozták: vannak „a császárnál... már nevek, akiket maga elejében bocsát.”

Szeptember 13-i leveléből már némi bosszúság érezhető, amiért semmit sem lehet a fővárosban végezni: „bár ne most, hanem a Diéta után jöttem volna fel, mert itten minden ember úgy el van foglalva a Diétával, hogy az ember nem haladhat... még a császárnéhoz sem mehettem audienciára...”¹⁰²

Nagy meglepéssel írt viszont arról, hogy Kornis dicsérte idősebbik fiát, Samut, s ő maga is úgy látta, „még eddig egész örömünk lehet, igen jó fiú, moralitása jó, szorgalmasan dolgozik, mindenki szereti...”¹⁰³ Lajos fiát viszont még csak szép reményekre jogosító diáknak tartotta, egy évvel később is azt üzent neki feleségén keresztül: most tanuljon, „végezvén oskoláit, azután lovagolhat eleget.”¹⁰⁴

Jósika és felesége jól ismerte a magyar királynéi koronázásra Pozsonyba érkező Karolina Augusztát. I. Ferenc ugyanis már negyedik feleségével együtt tett 1817 augusztusában Kolozvárrott látogatást, ahol az erdélyi arisztokrácia jeles képviselői között minden bizonnyal találkozott vele és családjával

¹⁰¹ A per részleteire lásd PAPP Klára: „Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember.” Tanulmányok a Csáky család 17–19. századi történetéből. Debrecen, 2006.

¹⁰² Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János szeptember 13-án Bécsből küldött levele.

¹⁰³ Kornis János, erdélyi főkormányszéki tanácsos, belső titkos tanácsos (megh. 1840).

¹⁰⁴ Jósika hitb. lt. No. 415. 1826. júliusi levele.

is.¹⁰⁵ Csáky Rozália ugyan – nagyanyjához, Csáky Kata grófnőhöz és anyjához, Bethlen Rozália grófnőhöz hasonlóan – már 1813. május 3-án az uralkodónő csillagkeresztes hölgye lett, amelyről a családi levéltár őrzi a kinevező levelet.¹⁰⁶ A kinevezéskor azonban a magyar királynő még az osztrák császár és magyar király harmadik felesége, Habsburg–Estei Mária Ludovika volt, s Rozália az ő csillagkeresztes hölgye lett.¹⁰⁷

1825. szeptember 25-én Jósika János és fiai részt vettek a Szent Márton dóm-ban a királyné koronázási szertartásán, majd elmentek a „statusok ebédgyére egy Salába, 800 emberre volt terítve az asztal”. Jósika két Zichy gróf, a kamaraelnök, Zichy Károly és a bihari főispán, Zichy Ferenc között kapott helyett. A hangulat ünnepélyességét jellemezve újságolta el Rozáliának, hogy az ebéd közepén megjelent közöttük „a császár és császárné az egész udvarral edgyütt, az asztalok között elsétálván... rettentő vivát kiáltás volt.” Az országgyűlésre érkezett nemesség uralkodó iránti rajongása kétségtelen jeleként értékelte, hogy „Felséges urunk is ahol csak mutattya magát, ezer öröm kiáltással fogadtatik”.

A koronázás másnapján, 26-án is részt vett a diétán, meghívást kapott a déli pompás prímási ebédre is, a városháza mellett álló érseki palotába. Ezen az ünnepi, díszes étkezésen sokan vettek részt, „hetven emberre volt nagy asztal”.¹⁰⁸ Csáky Józseffel, Rozália testvérével is többször találkozott, együtt nézték meg az illuminációkat is.¹⁰⁹ Szeptember 27-ére udvari bálba volt hivatalos, de aznap várta Cziráky Antal is, ebédre.¹¹⁰ Cziráky Antal, a Magyar Kamara alelnöke,

¹⁰⁵ A királyi pár látogatására 1817. augusztus 18–27. között került sor, amely alatt Karolina Augusztia adományt tett a kolozsvári kórház számára. Az udvar engedélyével 1820-ban az országos kórház felvette a császárné nevét. GÁL György: Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: Kolozsvár ezer éve. Szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2001. 389.

¹⁰⁶ Jósika hitb. It. No. 408. A női csillagkereszt osztrák rendet 1668-ban III. Ferdinánd özvegye, Eleonóra alapította, de IX. Kelemen pápa és Lipót császár is megerősítette. Jelmondata a *Salus et gloria* (üdv és dicsőség) volt, az erényes életet és a jótékony cselekedeteket ismerte el, és várta el az uralkodó azoktól a főnemesi hölgyektől, akik apjuk ágán nyolc, anyjuk ágán legalább négy nemesi őst voltak képesek kimutatni. A rend védnökasszonya általában a császárné volt, jelvényét, egy kék zománcos, korona nélküli fekete császári sassal díszített aranykeresztet, a szív fölött viselték. Már Bercsényi felesége, a magyarországi ághoz tartozó Csáky Krisztina is megkapta, s Csáky Rozália anyja is rendelkezett a kitüntető címmel. A kolozsvári egykori jezsuita, később piarista templomban található sírköve alapján Jósika János felesége is „császárné királyné öfelsége csillagkeresztes és palotás hölgye” volt. SAS, 2007. 172.

¹⁰⁷ Habsburg–Estei Mária Ludovika 1816 áprilisában Veronában, tüdőbajban elhunyt.

¹⁰⁸ Jósika hitb. It. No. 415. Jósika 1825. szeptember 28-i, Pozsonyban kelt leveléből.

¹⁰⁹ Az illumináció ünnepi kivilágítást jelent.

¹¹⁰ Jósika hitb. It. No. 415. Jósika 1825. szeptember 26-i és szeptember 28-i Pozsonyban kelt leveléből kiderült, hogy Czirákynál már kétszer ebédelt.

közvetlen munkatársa volt Jósikának. Amikor az erdélyi úrbéri bizottság elnöki tiszttét megkapta, Cziráky lett az udvar által Erdélybe kiküldött biztos, aki a munkálatok érdemi részét elvégezte.¹¹¹

Az audienciát – amelyre szeptember 27-én került sor – Jósika végül mégis kieszközölte magának: „Felséges Urunk oly kegyes volt, hogy parancsolt... 12 órakor a maga kabinetjában lábaihoz bocsát...”¹¹² Feleségének csak azt írta a jó erdélyi szokás szerint császárnak nevezett audienciáról, hogy személyesen számol majd be annak eredményéről. Annyit jegyzett csak meg a szeptember 20-i levelében, hogy a császárné szavaiból – amit másoknak mondott – arra következtet, néhány nap múlva talán egy „nagyúri asszonysághoz is gratulálhatok néked”.¹¹³

Jósika János 1825-ből fennmaradt levelei egyértelműen igazolják, hogy a fő-kormányiszéki elnök saját családi ügyeinek intézésére – felesége családja birtokvagyonának megőrzésére – és protocolláris látogatásra használta fel az uralkodó által összehívott pozsonyi országgyűlés első napjait. A magyar rendek sérelmei nem különösebben érdekelték, csak a koronázás és a ceremóniához kapcsolódó találkozások, megbeszélések lehetősége foglalkoztatta. Leveleiből kirajzolódnak az országgyűlést kísérő rendezvények, bár a Dunán épített, szétnyitható Karolina hajóhídról és az irgalmasok kolostora előtt felállított díszkútról nem emlékezett meg.¹¹⁴

Jósika a bécsi és pozsonyi utazás alkalmával igyekezett teljesíteni felesége kívánságait. Egy bizonyos Rotingernével Bécsben azért beszélt többször is, mert az asszony német szakácsot ajánlott nekik, ám az kevesellte az ajánlott fizetséget. Az ötszáz forintos évi fizetés nem volt csekély, annál többet pedig nem akartak ígérni, „mert Nemes Ádám egy igen jó bécsi szakácsnak többet nem fizetett”. Jósika eléggé konzervatív módon vélekedett felesége elképzeléséről, hiszen német szakácsot már évtizedekkel korábban Rozália nagyanyja,

¹¹¹ I. Ferenc az 1817. évi erdélyi utazása után, az ottani tapasztalatok nyomán határozta el az úrbéri rendezés ügyének felkarolását, amit sem az öreg Bánffy György gubernátor, sem az erdélyi rendek többsége nem támogattak. Az 1820-ban a magyarországi úrbérendezés mintájára készített úrbéri felmérést Cziráky-féle összeírásnak is nevezik, az utókor tehát a királyi biztos szerepét tartja annak létrejöttében meghatározónak. TRÓCSÁNYI Zsolt: Átváltás a reformkorra. In: Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László, Szász Zoltán, Budapest, 1986. 1138. Czirákyt az uralkodó 1825. szeptember 2-án Fejér vármegye főispánjává nevezte ki, aki az országgyűlés tárgyalásait olyan fontosnak tartotta, hogy csak 1827-ben iktatta be magát Székesfehérváron.

¹¹² Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János szeptember 25-i levele Pozsonyból.

¹¹³ Uo. a szeptember 20-i levélből.

¹¹⁴ Štefan Holčík: Pozsonyi koronázási ünnepek 1563–1830. Bratislava, 2005. 58.

Csáky Kata is tartott Kolozsvárt, mégis bevallotta: „Én amit kérsz, teljesítem, de megvallom, félek a bécsi cselédétől”.¹¹⁵

Jósika a maga önző módján szerette és értékelte is a feleségét. Bár a pozsonyi országgyűlés és a koronázás miatt a nevenapján otthon hagyta, köszöntésképpen azt üzenté neki: „Én itten kértem a jó istent, hasznos életedért, hogy tartson meg nálam, s gyermekeimnek, amiért minden nap könyörgök”.¹¹⁶

Bár az udvari szolgálatban több főnemes választotta a német nyelvűséget, Jósika egész életében szép magyar nyelvű leveleket írt feleségének, amelyekben minden fontos, vagy az őt érdeklő kérdésről aprólékosan tudósította „Rosalit”. Csáky Rozália ugyanis környezete által is elismerten, sőt irigylésre méltóan szépen beszélt és írt magyarul, de rokonaival németül, franciául is levelezett. 1832-ben a Honderű későbbi szerkesztője, a fiatal Petrichevich-Horváth Lázár dicsérte Bécsből, mennyire meglepte levelének „tisztá, minden saláktól mentes virágzó magyarsága”, s hozzátette: „mindhármunknál jobban ír magyarul (nagy szó!) Erdélynek asszonya, s szégyenben takartuk orczáinkat, porral hintve bé fejünket – Kazinczy lelke mosolygva lebegett felettünk, s mintha mondta volna: im la szép példa, kövessétek...”¹¹⁷

A levelekből megismert házaspár

Jósika János és Csáky Rozália harmonikus légkörben, az egymás iránt érzett szeretetben élt. A férj határozott elképzelésekkel, jó szervezőkészséggel rendelkezett, de a tradicionális családmodellt igyekezett érvényesíteni. Leveleinek tanúsága szerint azonban saját képességeinek felismerése mellett előszeretettel szólt meg vagy ítélte el másokat.

A feleség művelt, jó gyakorlati érzékkel, önálló akarattal bíró személyiség volt, aki kapcsolatokat képes építeni és fenntartani. Az 1820-as évek közepétől, amikor anyja halála után jelentősebb saját birtokvagyonhoz jutott, férje akaratával szemben is véghezvitte elképzeléseit (a cukormanufaktúra létrehozását

¹¹⁵ Jósika hitb. It. No. 415. a szeptember 16-i levélből. Nemes Ádám az erdélyi Gubernium idős tanácsosa volt.

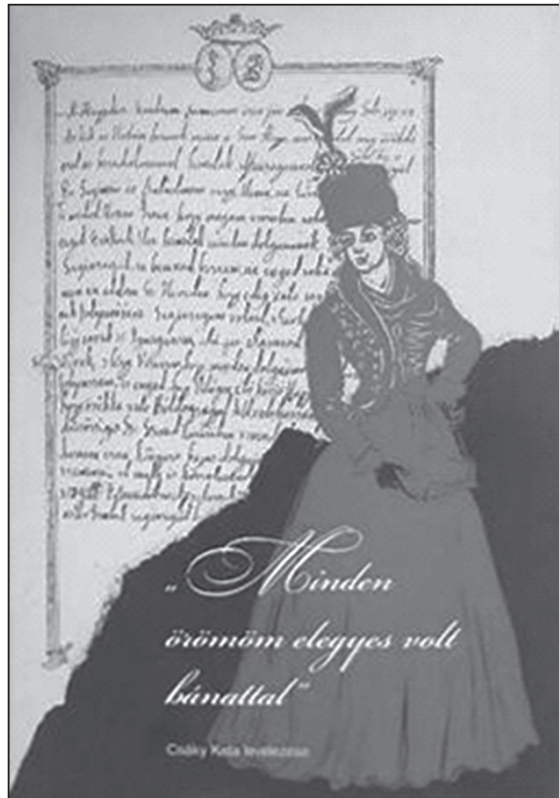
¹¹⁶ Uo. Ugyanakkor írta feleségének, hogy Bécsben a kért fehér köntöst is megvette neki, s szeptember 20-án pedig azt, hogy Sábel a fedélnek való festéket is viszi magával.

¹¹⁷ Petrichevich Rozália fiával, Samuval és egy generális fiával, Auréllal olvasta az idézett levelet, mindhárman „szédülve itták a valóság nektárát”. Jósika hitb. It. No. 415. A válaszlevelet 1832. március 13-án, Bécsben keltezte. Petrichevich-Horváth Lázár szerkesztette a Honderűt, amely 1843. január 7-én jelent meg először.

és működtetését, a kolozsvári óvodát, a jótékonyági szervezéseket, nőegylet stb.).¹¹⁸

Az újabban feltárt források is egy nyitott, környezete problémáira érzékeny asszony képét erősítik. Erdélyi kortársai ezért Csáky Rozália grófnőre nem a nagyhatalmú férj, a főkormányászéki elnök társaként, hanem egyre inkább egy újíító szellemű, vállalkozásokra kész asszonyként tekintettek, aki jelentős kezdeményezések támogatója, véghez vivője volt.¹¹⁹

Éppen sokoldalúsága és változtatási képessége miatt érdemes arra, hogy további kutatások alapján vizsgáljuk tevékenységét és motívumait.

¹¹⁸ Jósika hitb. It. No. 411. Botanikai gyűjteményének gyarapítása mellett pl. arról is leírásokat gyűjtött udvarbírájától, hogy pontosan milyen színeket lehet elérni az ún. festőnövények használatakor, vagy maga is részt vett régészeti anyag felszínre hozatalánál, s rögzíteti a legfontosabb adatokat.

¹¹⁹ PAPP Klára: Csáky Rozália grófnő cukormanufaktúrájának kezdetei. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk. Angi János és Ifj. Barta János, Debrecen, 2005. 139–153.

*A lőcsei Thurzó-Csáky ház*¹²⁰

¹²⁰ PAPP KLÁRA: „Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember”. Tanulmányok a Csáky család 17-19. századi történetéből. Debrecen, 2006. 43